

ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐԻՆ ՆՎԻՐՎԱԾ ՈՒՇԱԳՐԱՎ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

Լույս է տեսել ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի տնօրեն, ք. գ. դ. Վ. Լ. Կատվայանի նոր գիրքը՝ նվիրված ՀՀ Կոտայքի մարզի բարբառային վիճակին¹: Մինչ այդ տպագրվել էր հեղինակի նույն բնույթի 1-ին գիրքը՝ նվիրված ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի բարբառների ուսումնասիրությանը²:

Այս երկու աշխատությունները արդյունք են «Հայաստանի Հանրապետության բարբառային համապատկեր» ծրագրի շրջանակում Վ. Կատվայանի գլխավորությամբ ինստիտուտի բարբառագիտության բաժնի աշխատակիցների կատարած դաշտային աշխատանքների և հետազոտությունների:

Բավականին աշխատատար ուսումնասիրություններ են, որոնք հարստացնում են հայ բարբառագիտությունը արդի խոսվածքների թե՛ նկարագրություններով, թե՛ տեսական դիտարկումներով:

Եթե մի կողմ թողնենք մինչև 19-րդ դարը բարբառների վերաբերյալ եղած կցկտուր տեղեկատվությունը և դիտարկումները, ապա կարելի է փաստել, որ հայ բարբառագիտությունը՝ իբրև առանձին գիտաճյուղ, ձևավորվում է 19-րդ դարում և նկատելի զարգացում և առաջընթաց է ապրում 20-րդ դարում՝ դառնալով հայերենագիտության հիմնական ուղղություններից մեկը: Ք. Պատկանյանի, Լ. Մսերյանցի, Հ. Աճառյանի աշխատություններով սկիզբ է առնում հայոց բարբառների նկարագրության, դասակարգման գործը, որում հետագայում կարևոր ներդրում են ունենում Ա. Ղարիբյանը, Էդ. Աղայանը, Գ. Ջահուկյանը, Հ. Մուրադյանը և ուրիշներ:

Ձևավորվում են բարբառների գիտական ուսումնասիրության առանձին ուղղություններ՝ նկարագրական, պատմական, համեմատական և այլն, մշակվում են համապատասխան մեթոդներ: Չնա-

¹ Վ. Լ. Կատվայան, Հայաստանի Հանրապետության բարբառային համապատկեր, Գիրք 2, Կոտայքի մարզ, Ե., 2020:

² Վ. Լ. Կատվայան, Հայաստանի Հանրապետության բարբառային համապատկեր, Գիրք 1, Գեղարքունիքի մարզ, Ե., 2018:

յաճ կատարված հսկայական աշխատանքին, այնուամենայնիվ բարբառների ուսումնասիրության հիմնական եղանակը մնում էր նկարագրականությունը: Ինչպես վերջին ժամանակներս Վ. Համբարձումյանն է նկատում, «Հայ բարբառագիտությունն առայսօր հեռու է տեսական (ոչ նկարագրական) բարբառագիտություն լինելուց», մինչդեռ «այս խնդիրը բարբառագիտական նորագույն ուսումնասիրությունների «միջուկը» պետք է լինի...»³:

Ահա հենց այս տեսակետից պետք է գնահատել այսօր լեզվի ինստիտուտում կատարվող հետազոտությունները: Դեռևս 20-րդ դարի 70-ական թվականներից սկսած՝ իրագործվեց հայերենի բարբառագիտական ասլասի համար անհրաժեշտ նյութերի հավաքման ծրագիրը, որի մշակումը թույլ կտար գաղափար կազմել ՀՀ-ում գործածվող բարբառների և խոսվածքների աշխարհագրական տարածվածության, փոխհարաբերությունների, քանակի, լեզվական առանձնահատկությունների մասին: Այնուհետև, «Հայաստանի Հանրապետության բարբառային համապատկեր» համալիր ծրագիրը մշակվում է 2010-ական թթ.՝ «նպատակ ունենալով հետազոտել երկրի բոլոր բնակավայրերի լեզվական յուրահատկությունները, ձևավորել դրանց բարբառային բնութագրերը և առանձին հատորներով ներկայացնել ըստ ՀՀ մարզերի»⁴:

Ծրագրի շրջանակում ինստիտուտի բարբառագիտության բաժնի աշխատակիցների կողմից հետազոտվել են Գեղարքունիքի, Կոտայքի և Արագածոտնի մարզերի բնակավայրերի ներկայիս խոսվածքները: Այս ծրագրի իրականացման գործընթացում մեծ է Վ. Կատվալյանի ներդրումը: Չնայած կատարված հետազոտությունների արդյունքների վերաբերյալ զեկուցումներ են կարդացվել, հոդվածներ են գրվել, բայց դրանք ի մի են բերվել, ամբողջացվել և խոսվածքների լեզվական բնութագրերով ներկայացվել են Կատվալյանի կողմից վերը նշված երկու ծավալուն գրքերում: Ընդհանրապես բարբառներին վերաբերող զեկուցումներում, հոդվածներում, մենագրություններում նա քննում է արդիական հնչեղություն

³ Վ. Գ. Համբարձումյան, Բարբառագիտական նոր տիպի ուսումնասիրություն՝ նույն հիմքով գրական լեզվի և նույն ճյուղի բարբառների առնչությամբ (գրախոսություն) // «Լեզու և լեզվաբանություն», թիվ 1, 2016, էջ 85:

⁴ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության բարբառային համապատկեր, Գիրք 1, Գեղարքունիքի մարզ, Ե., 2018, էջ 8:

ունեցող խնդիրներ, կատարում է առանձին բարբառների կամ բարբառախմբերի վերաբերող դիտարկումներ, որոնք, միաժամանակ, կարևոր նշանակություն ունեն հայերենի ուսումնասիրության համար:

Ինչպես նախորդ, այնպես էլ այս՝ Կոտայքի մարզին վերաբերող գրքում Վ. Կատվալյանը կարևորում է խոսքի մշտական գրանցումները և նրանց հետազոտությունը. «Լեզվում տեղի ունեցած և տեղի ունեցող գործընթացները դիտարկելու, զարգացման միտումները և ընթացքը վերլուծելու համար կարևոր է խոսքի պարբերական հետազոտությունը»⁵:

Ճիշտ դիտարկում է հատկապես տարածքային հաղորդակցում իրականացնող խոսվածքների դեպքում, եթե նկատի ունենանք, որ բարբառի (խոսվածքի) բանավոր և «անվերահսկելի» բնույթը պայմանավորում է նրա կենդանի, բնական ու անկաշկանդ ընթացքը պետական հոգածության տակ գտնվող գրական լեզվի համեմատությամբ: Բացի դրանից՝ խոսվածքները «զգայուն են» արտալեզվական այնպիսի երևույթների նկատմամբ, ինչպիսիք են գրկանքները, տեղահանությունները, որոնց ընթացքում կարող են առանց գրառվելու կորստյան մատնվել՝ պայմանավորված իրենց բանավոր բնույթով: Բարբառախոսների տեղաշարժերը ստեղծում են լեզվական նոր իրավիճակ: Եվ վերջապես, եթե նաև նկատի ունենանք գրական լեզվի բարբառային «ծագումը», ապա պարզ կլինի, թե որքան կարևոր է բարբառների (խոսվածքների) հետազոտությունը:

Նախաբանում Վ. Կատվալյանը, ընդհանրացնելով հետազոտության արդյունքները, նշում է, որ Կոտայքի մարզի լեզվական պատկերը հետևյալն է. 1) մոտ մեկուկես տասնյակ բնակավայրերում հաղորդակցվում են հայերենի խոսակցական տարբերակով. դրանք այն բնակավայրերն են, որոնք բնակչության անհամասեռ կազմ ունեն և ձևավորվել են տարբեր նպատակներով խորհրդային տարիներին, 2) մոտ երկու տասնյակ բնակավայրերում հաղորդակցվում են խառը խոսվածքներով, 3) մոտ երեք տասնյակ բնակավայրերում հաղորդակցումն իրականացվում է Մուշի, Բայազետի, Խոյ-Մարադայի, Վանի, Մակուի, Արծափի, Արարատյան բարբառների տարբեր խոսվածքներով:

⁵ Նույն տեղում:

Եվ բարբառային հայերենի այս համապատկերով պայմանավորված կառուցվածք ունի գիրքը: Այն բաղկացած է երեք մասից:

Առաջին մասում առանձին գլուխներով ներկայացված են վերը նշված բարբառները և նրանց դրսևորումները: Նախապես ընդհանուր տեղեկություններ են տրվում բարբառի մասին, այնուհետև ներկայացվում են այդ բարբառների և խառը տիպի խոսվածքների լեզվական առանձնահատկությունները: Երկրորդում ներկայացված են մարզի բնակավայրերը՝ իրենց բարբառային բնութագրերով, ընդ որում լեզվական հիմնական հատկանիշների շրջանակում: Երրորդում ընդգրկված են բարբառային խոսքի նմուշներ՝ գիտական տառադարձությամբ: Գրքի վերջում զետեղված է խոսվածքների եղած բարբառային բառերի ցանկը: Նկատենք, որ խոսվածքների լեզվական առանձնահատկությունները ներկայացնելիս հեղինակը նկատի է ունեցել այնպիսի հատկանիշներ, որոնք կարող են օգտագործվել նաև հետագա բարբառագիտական քննություններում:

Վ. Կատվալյանի աշխատությունը սոսկ լեզվաբանական ուսումնասիրություն չէ: Աշխատության համակողմանիությունն ապահովված է նաև պատմական, ժողովրդագրական տեղեկություններով, այսպես կոչված դաշտային աշխատանքների ընթացքում գրառվել են բազմաթիվ ժողովրդագրական, սովորության, կենցաղային բնույթի բանահյուսական նյութեր՝ հայ ժողովրդի այս կամ այն հատվածին բնորոշ: Այսպիսով, Վ. Կատվալյանի «Հայաստանի Հանրապետության բարբառային համապատկեր. Գիրք 2, Կոտայքի մարզ» աշխատությունը լուրջ ներդրում է հայ բարբառագիտության մեջ թեկուզև այն առումով, որ գրառվել, մշակվել և գիտական հետազոտության են ենթարկվել մարզի տարածքում գործածվող արդի խոսվածքները, ձեռք բերված տվյալների համադրմամբ տրվել են դրանց լեզվական բնութագրերը, ներկայացվել է մարզում գործածվող բարբառների և բարբառային հատկանիշների տարածման պատկերը, կատարվել են բարբառագիտական կարևոր դիտարկումներ:

Ըստ «Հայաստանի Հանրապետության բարբառային համապատկեր» համալիր ծրագրի՝ ՀՀ-ում գործածվող խոսվածքների ուսումնասիրությունը շարունակական բնույթ է կրելու, ուստի սպասենք հաջորդ գրքերին:

Բանասիր. գիտ. թեկնածու Թ. Ա. Ասոյան